

Mesnevi ve Türk İrfanı: Mesnevihanlık Geleneği*

Bilal Kemikli

Prof.Dr., U.Ü. İlahiyat Fak.

*Mesnevî'sin işidüp hazret-i Mevlânâ'nun
Güşvâr oldu kulağumda kelâmı anun*

Bahtî

Özet

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, sûfi kimliği ile dînî-sosyal tarihimizi etkilediği gibi, şâir ve düşünür olarak da kültür, edebiyat ve düşünce tarihimize önemli katkılar sağlamıştır. Bu makalede, onun şâir yönü sūfiliginden ayrı tutulmadan, özellikle en temel eseri olan Mesnevî etrafında teşekkül eden Mesnevihânlık kavramından yola çıkılarak Türk irfânına katkıları tartışma konusu edilmektedir.

Mesnevihânlık, başlangıçta Mevlevihânelerde Mesnevî takrir eden Mevlevî dedelerini ifade etmek için kullanılan bir kavramken, zamanla mahiyeti ve anlamı genişlemiştir. Böylece ister Mevlevî gelenekten gelsin, ister farklı bir muhite mensup olsun, Mesnevî okutan ve şerh eden kişileri ifade eder olmuştur. Bilhassa 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle Nakşî kökenli Mesnevihânların sayısı artmıştır. Bu durum Mesnevî'nin daha geniş kitlelerce okunup, esaslarının benimsenmesine imkan vermiştir.

Abstract

Mathnawī and Turkish Gnosticism: Tradition of Mesnevihanlık (Mathnawī Recitation)

Maulānā Jelaluddin Rumi has contributed to our culture, literature and history of thought as a poet and thinker as well as he affected our religious and social history as a Sūfī. In this article, without separating his two sides as poet and Sūfī, his contributions to Turkish Gnosticism is discussed in the light of term “masnavihanlık” (Masnavi recitation) which was formed from his major work, Mathnawī.

While the term “masnavihan” was initially used for Mawlawi Dedes who recited Mathnawī in Mawlawihas (houses of mawlawi), eventually its meaning changed and came to mean anybody who recite and interpret Mathnawī, regardless of his affiliation. Especially in the last quarter of the 18th century, masnavihans from Nakshbandi origin increased in number. Thus crowds of people had the opportunity to read Mathnawī and appropriate its ideas.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, Mesnevîhân, Türk İrfanı

Key words: Maulânâ, Mathnawī, Mathnawī Reciter, Turkish Gnosticism.

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö.1273), tasavvufî kişiliği ve düşüncelerinin yanında, Türk irfânına ve edebiyatına etkisi bakımından da dikkat çeker. Bu etki, ne Mevlevîhanelerle ne de bu gelenekten gelen şairlerle sınırlıdır. Mevlevîhanelerde tamamladıkları çilelerle yüksek bir edebî ve estetik zevke ulaşan dervişlerin, ulaştıkları derûnî tecrübeyi içinde yaşadıkları şehrin hizmetine sunmaları kaçınılmazdır. Keza Mevlevî gelenekle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan bazı şairlerin de ondan etkilendiklerini tespit etmek mümkündür. Bu etkinin oluşmasını sağlayan müesseselerden birisi *Mesnevîhânlıktır*. *Mesnevîhânlık*, başlangıçta sadece Mevlevîhanelerde *Mesnevî* takrir eden dedeleri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Zamanla bu kavramın mahiyeti ve anlamı genişlemiş; ister Mevlevî gelenekten gelsin, ister farklı bir muhite mensup olsun, *Mesnevî* okutan ve şerh eden kişileri de ifade eder olmuştur.

Mesnevîhân kavramındaki genişlemeye paralel olarak, *Mesnevî* takrir edilen mekânlarda da farklılıklar görülmektedir. Mevlevîhanelerin dışında, yalnızca *Mesnevî* takrirlerinin yapıldığı *Mesnevîhâneler* tesis edilmiştir. Bunlardan başka bazı Nakşî dergâhları başta olmak üzere, diğer tarikatların tekkelerinde, bazı medreselerde ve konaklarda da okunmaya başlanmıştır. Bu makalede, Mevlevî

kaynaklarının dışına çıkılarak, daha çok Hüseyin Vassaf'ın *Sefine-i Evliyâ*'sından hareketle *Mesnevîhân*lara ilişkin bazı tespitler yapılacaktır. Buradan hareketle *Mesnevî*'nin Türk irfânına ve edebiyatına etkisi tartışma konusu edilecektir. Makalenin münderecatı içerisinde ne *Mesnevîhân*lık kavramı, ne de bir kurum olarak tarihsel süreç içerisindeki serencamı inceleme konusu edilir. Dolayısıyla Mevlâî gelenekten gelen *Mesnevîhân* ve şârihlere de yer verilmeyecektir. Makaleyi böylece sınırlamamız, konunun mahiyeti itibarıyla genişliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu konu, müstakil bir kitapta bütün cepheleriyle ele alınabilecek niteliktedir.

Mesnevî ve Türk İrfânı

Mevlânâ, tarih boyunca Türk insanının zihniyetini ve ufkunu inşa eden, onu akıl ve gönül iksiriyle yoğurarak dönüştüren en önemli şahsiyetlerden birisidir. Bu etkiyi, bir ulu kişi ve bir "büyük rûh" olarak hayata dair verdiği cevaplar, tecrübeleri ve hakkında anlatılan menkıbelerinden yola çıkarak izah etmek mümkündür. Yine bu etkiyi, onun fikirleri doğrultusunda kurulan bir rûhî aydınlanma ve bir bilinç kazanma yolu olan Mevlevîliğin kuruluşundan itibaren ortaya koyduğu faaliyetleri esas alarak da izah edebiliriz. Çünkü Mevlevîlik, dinî toplumsal tarih içerisinde olduğu kadar, sanat ve edebiyat tarihimiz açısından da derin tesirler icra eden bir yoldur. Bu yolun sâliklerine kazandırdığı ve bizim *Mevlevî nezaketi* ve *çelebi tavrı* dediğimiz bakış açısının bir rahmet gibi bu toprakları kuşattığı bir gerçektir. Çelebi tavrı, ahlakî ve estetik açıdan tamamlanmışlıktır. Çelebi, işlerinde *hüsni tedbîr* sahibidir; bu sebepten de gün içinde hep olumlu cümle kullanmaya özen gösterir. Mamafih sosyal hayat içerisinde insana değer verir ve ona anlayış ve sevgiyle yaklaşır. Çünkü o, varlığı mânâ ve mazmûnuyla idrak etmiştir; gerçek fâilin farkındadır. Bu yüzden de dünya hayatında karşılaştığı her hali hoş nazarla değerlendirir. Bütün bunlar, sanat ve estetikle incelenmiş olgun bir rûhun, ahlaken yücelmiş insanın tavrıdır.

Türk irfân hayatı, çelebi tavrıdan beslenmiştir. Burada Türk irfânı kavramından, irfân kelimesinin çağrıştırdığı anlama bağlı olarak, sadece sûfî ekoller kastedilmemektedir. Anadolu'daki irfânî aydınlanma yolları olan sûfî ekollerin hemen pek çoğu Mevlânâ'dan ve Mevlevîlikten etkilenmiş yahut Mevlevîliği etkilemişlerdir. Bundan başka her hangi bir ekol içerisinde bulunmayan halkın irfânı vardır; dinleyerek, anlayışını geliştiren, rûhen incelen ve yücelen büyük bir kitlede görülen bu irfânın oluşmasında da Mevlânâ ve *Mesnevî*'nin etkisi vardır. Çoğu kimse, *Mesnevî*'nin Farsça yazılması ve orada geçen konuların derin felsefî meselelere matuf olması dolayısıyla, Mevlevîliğin, seçkin şehirli insana hitap ediyor olduğunu düşünür.

Bu doğrudur; ancak bu demek değildir ki, Mevlânâ sadece şehirli ve seçkin insana hitap etmiştir. Nitekim Mevlevî gelenekten dilimize intikal eden “eyvallah”, “bu da geçer yâ hû!” ve “lambayı uyutmak” gibi deyimler ve sözler, onun halk irfânının önemli kaynaklarından biri olduğuna işarettir. Dilimizde bir “açık kapı” deyimi vardır. Mevlevîlikten intikal eden bu deyimle biz, yoksula açık olan, misafiri eksik olmayan evi kastetmekteyiz. Yine bu deyimle alakalı bir niyaz vardır: “Açık kapıyı Allah kapatmasın!” deriz. Zaten Mevlevîler “kapıyı kapatmak”tan hiç sözmezler.; “kapıyı örtmek” veya “sırlamak” tabirleri vardır¹. Bir de “âgâh” tabiri vardır; “âgâh olmak” şeklinde de kullanılır; uyanık, anlayışlı, sezen, bilen kişi demektir. Mevlevîler uyuyan kişiyi ürkütmeden, nezâketle ve nezahetle “Derviş âgâh ol!” diyerek uyandırır². Binaenaleyh “âgâh kişi” gerçek yolu bilen, dâimâ uyanık ve dâimâ hakikatin peşinde, sezgisi ve ufku açık olacakları sezen çelebidir. Nitekim Mevlânâ, her seviyeden insanı alır, onu medeniyete, sanata ilim ve irfânâ uyandırarak kabiliyeti oranında, yüksek anlayış ve idrak seviyesine çıkartır. Bu anlayış ve idrak seviyesinin tezâhürü olan çelebi tavır, Türk irfânına yön vermiştir.

Mevlana'nın Türk irfânını etkilemesi iki şekilde olmuştur; ilki kurumsal, ikincisi ise sözlemdir. Kurumsal etki, Mevlevîhaneler ve Mevlevîlik yoluyladır. Şöyle ki, Mevlevîhanelerde icra edilen ayin ve mukabeleler ve bunların geleneksel hale gelen ritüelleri, semâ ve mûsikî ile iç içe gelişen incelik, çilekeş dervişin uzunca bir dönem süren tekke hayatı boyunca matbahta kazandığı hat ve kitap sanatları gibi estetik üretime dönük yönle birleşmiştir. Bu birliktelik, sadece madde ve mânânın izdivâcı değildir; aynı zamanda tarihe geçen pek çok eserin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan sürecin de başlangıcıdır. Bu süreç, Türk irfânını sanat boyutuyla kuşatarak onun estetik mahiyetini takviye eder. Nitekim Mevlevîhaneler, musiki, hat ve şiir gibi söz ve plastik sanatlarının en önemli temsilcilerini yetiştirmiştir. Bu sanatçıların, Mevlevîlikten nasibi olmayan başka insanları da usta-çırak ilişkisiyle yetiştirdiği düşünülürse, bu etkinin, tezkirelere ve kayıtlara geçen istatistikî verilerle sınırlı olmadığı görülür. Şu halde, Mevlânâ tarihi ve menkâbevî tecrübeleriyle Türk insanını etkilediği gibi, oluşturduğu gelenek de bu etkiyi hem geliştirmiş ve hem de canlı tutmuştur. Bu bakımdan Mevlânâ'yı Mevlevîlikle birlikte düşünmek gerekir.

Türk irfânına sözlü etkisi, *Mesnevî*'nin vesilesiyle teşekkül ve tekâmül etmiştir. Bu yolun Mevlevîliği de aşan bir tesir alanı vardır; o da *Mesnevî*'de hayat bulan Mevlânâ'dır. Nasıl ki, Mevlânâ, ulaştığı

¹ Bu ve benzeri deyimler için bkz: Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977, 9.

² Gölpınarlı, age, 13.

vecd halini ve temâşâ ettiği mânâ iklimini terennüm ederek *Mesnevî*'ye hayat vermiştir; tıpkı bunun gibi, *Mesnevî* de daha sonraki kuşaklar tarafından okunarak, şerh edilerek, özeti çıkartılarak, fihristi yapılarak, sözlüğü hazırlanılarak ve bir ders kitabı gibi çeşitli meclislerde okunarak müellifine hayat vermiştir. *Mesnevî*, sadece Mevlevihânelerde, çelebi tavrı kazanmış insanlar yahut bu yolun sâlikleri tarafından okunmamıştır. Aynı zamanda konak, köşk ve ev gibi özel mahfillerde okunarak memurundan efendisine, şairinden tarihçisine resmî ve elit insanı etkilediği gibi, câmi ve Mesnevihânelerdeki takrirler dolayısıyla da geniş halk kesimlerinin gönül dünyasını inşâ etmiştir. Bu yüzdendir ki, eskiler onu *deryâ-yı mârifet* olarak nitelendirmişlerdir.

Mesnevî, deryâ-yı mârifettir. Bu nitelemeyi tahlil sadedinde mârifet kelimesinin anlamını belirlemekte yarar vardır. Bilindiği gibi biz mârifeti, kelime olarak, bilmek anlamına kullanıyoruz. Ancak bu bilmek, bir konu üzerinde ilmî etütle elde edilen bir bilişten çok farklıdır; bir şeyin üzerinde derin tefekkür ve tedebbürle ulaşılan bir bilgilenme haline işaret eder. Tefekkür, bir mesele hakkında zihni faaliyet gösterme, düşünme ve derin düşünmedir; tedebbür ise, tedbirli olma, duruma uygun hareket etmek olarak açıklanmaktadır. Tedebbür, etimolojik olarak her ne kadar tedbirli olma haline delâlet etse de, bizim kültürümüzde kelimenin anlamı biraz daha geniştir; kelimenin bir şeyin sonunu, hakikatini düşünme anlamı da vardır. Her ne ise, tefekkür ve tedebbür kelimeleri üzerinde düşünmek bahs-i digerdir. Ancak buradan yola çıkarak mârifetin, bir zihni faaliyet olmanın yanında, meselenin hakikati etrafında düşünerek ulaşılan bir bilgi olduğuna işaret etmek mümkündür. Daha doğrusu, sûfi gelenekte mârifet, rûhânî halleri yaşayarak, mânevî ve ilâhî hakikatleri tadararak elde edilen irfânî bilgidir. Bu bilgiye, sûfi şeriat, tarikat ve hakikat kapılarından geçerek ulaşır. Deryâ-yı mârifet olan *Mesnevî*, bu sonuncu kapıda yapılan sohbetleri hâvidir. Bu sebepledir ki, o sadece ma'lûm-ı ilâm kabilinden bir kısım bilgilerin derlenip yeni bir üslupla düzenlendiği ansiklopedik bir eser değildir; tefekkür ve tedebbürle ulaşılan hakikatlerin sunulduğu eşsiz bir eserdir.

Erol Güngör, "Türkmeni yeni bir medeniyete hazırlayan iki büyük müessese vardı: Medrese ve Tekke" demektedir³. Deryâ-yı mârifet olan *Mesnevî*, hem medresede hem de farklı tariklerin tekkelerinde okunması bakımından bu yeni medeniyetin en önemli yapı taşıdır. Bu yeni medeniyeti inşâ eden iksir, Türk irfânıdır. Türk irfânı derken, bu toprakların insanının hayata dair sorulara verdiği anlamlı cevapları, varlığı tanımayı, anlamayı ve idrâk etmeyi, zamana

³ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989, 201.

ve mekana uygun davranma melekesine sahip olmayı, âleme hikmet nazarıyla bakmayı kastedilmektedir. Bu bakışa ulaşmak, bir aydınlanma sürecinin neticesidir. Çünkü irfânî bilgi, en önemli kaynağı ilhâm ve tefekkür olan bir tanıma sürecini ifade eder. *Mesnevî*, işte bu ilhamın kaynaklarından birisi, bu tefekkür sürecinin en önemli göstergesi ve tecrübe edilmiş örneğidir. İrfânî bilgiye ulaştıran en önemli metot, *dinlemek* ve *müşâhade* etmektir. Dinlemek, en önemli öğrenme biçimlerinden biridir ve bizim kültür ve bilim tarihimizde bu daha çok, ilim ve irfân mekanları olarak nitelendirilen, evler, odalar, konaklar, camiler, tekkeler, kitapçı dükkânları, mûsikî fasıllarının yapıldığı muhitler, edebi mahfiller, âhî ve fütüvvet teşkilatlarının lokalleri, hatta kahvehaneler ve meyhaneler gibi çok çeşitlilik arzeder. Keza saray ve siyasetle halk irfânını buluşturan mekânlar olması itibariyle Huzur Derslerini ve ramazan ve düğünler vesilesiyle düzenlenen saray eğlencelerini de anmakta yarar vardır. *Mesnevî*'nin okunduğu, Mevlânâ'nın yolunun öğretildiği Mevlevîhâneler ve *Mesnevîhâneler* (Dâru'l-*Mesnevî*) de bu mekanlar içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Mesnevî'nin Türk irfânını etkilemesi, mânevî bir silsileye dayanan Mevlevî öğretilerinin aktarımıyla ve bu irfânî yolun dışında kalan diğer tarikat mensupları veya her hangi bir rûhânî yola mensup olmayan kişilerin mesnevîhânlık dairesi içerisinde dinlemeleri suretiyle olmuştur. Diğer bir ifadeyle, bir Mevlevîler vardır; bir de Mevlevî olmamakla birlikte Mesnevi okumalarına devam eden muhipler vardır. Bu bakımdan Osmanlı şiirinde Mevlana'nın etkisi, öyle sanıldığı gibi, sadece Mevlevî gelenekten gelen şairlerle sınırlı değildir⁴. Türk irfân hayatına yön veren en önemli unsur şiiirdir. Çünkü bu şiirler, sadece divanlarda kalarak belirli bir kesime hitap etmemiş, aksine cönk ve mecmualarda bir araya getirilerek halk kitaplarına dönüşmüş yahut *Zînetü'l-mecâlis* tarzı eserlerde olduğu gibi, derlenen mısra-ı berceste ve meşhur beyitleriyle meclislerde okunup dinlenen ve ilham alınan metinlerdir. Pratik felsefe açısından, hayatın anlamına ve karşılaşılan sorunlara cevaplar içeren bu hikmetli mısra ve beyitlerin halk katmanları üzerinde derin etkiler yaptığı, bir gerçektir.

Mesnevîhanlık ve Geleneksel İzdüşümü

Deryâ-yı mârifet olan *Mesnevî*, evvelce de ifade edildiği gibi, başlangıçta Mevlevîhânelerde takrir edilirken, zamanla diğer tarikat mensuplarının da mesnevîhanlık icazet almasıyla farklı dergâhlarda,

⁴ Bkz: Bilal Kemikli, "Mevlânâ, Mesnevî ve Edebî Geleneğimiz", *Kültür, Kış*, 2006, 5, 62-5; Nilgün Açık Önkuş, "Klasik Türk Şiirinde Mevlânâ Etkisi", *Kültür, Kış*, 2006, 5, 70-7.

câmilerde, konaklarda, köşklere ve evlerde de okunmuştur. Damat İbrahim Paşa'nın gayretleriyle artık *Mesnevî*'nin medresenin müfredatı içerisine girdiğine tanık oluyoruz. Nitekim Paşa, yaptırdığı medresede tasavvuf ilminin ve Mesnevinin okunmasını da vakfetmiş; böylece *Mesnevî* medreseye de girmiştir⁵. Bu bakımdan “bir topluluğa *Mesnevî*'yi okuyarak şerh eden kişileri”⁶ ifade eden mesnevîhanlık, medeniyet ve eğitim tarihimizin önemli kavramlarından biri haline gelmiştir.

İlk mesnevîhân, Mevlana'nın kâtibi olarak *Mesnevî*'yi de yazan Hüsameddin Çelebi'dir. O daha sonra başta Sirâceddin Mesnevîhân olmak üzere *Mesnevî*'nin anlam dünyasına vâkıf ilk mesnevîhânları da yetiştirmiş ve yol böylece devam etmiştir⁷. Bilindiği gibi Mevlevîhânelerde *Mesnevî* takriri temel uygulamalardan birisidir. Dergâhın ilk mürşitlerinden olan Ulu Arif Çelebi, seyahate çıktığında, Dergahta *Mesnevî* takrir etmeleri için Sirâceddin Mesnevîhânı ve mütercim Mahmud Dede'yi vekil tayin etmiştir. Nitekim bazı vakfiyelerden anladığımız göre, mesnevîhânlık, Mevlevîhanede postnişin olma imkânını kolaylaştırmaktadır. Bu meyanda bir örnek olması bakımından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde 636 numaralı defterin 1. Sayfa 1. Sırasında kayıtlı bulunan “Mihrişah Sultan (Mihrişah Valide Sultan) Vakfı” na ait 1209 tarihli vakfiyeyi burada zikretmek mümkündür:

“Yine müvekkilim devletli Vâlide Sultân aliyetü’ş-şân Hazretleri şol vecihle şart ve ta'yîn buyurdular ki mahrûse-i Galata Mevlevîhânesinde hâlâ post-nişin olan Şeyh Mehmed Gâlib Dede Efendi Mevlevîhâne-i mezkûrede haftada iki gün salı ve cum'a günlerinde kable'l-mukâbele teberrûken ve teyemmünen hângâh-ı mezkûrda Mesnevî-i Şerif kıra'at eyleyüp ve hângâh-ı mezkûr ile Kasımpaşa ve Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevîhâneleri dervîşânından ve sair erbâb-i isti'dâd ve istihkâkdan Mesnevî-i Şerif kıra'atına hâhişker ve te'allum ve tahsile tâlib ve râğib ashâb-ı hünerden intihâb olunan zevâta dahi ta'lîm ve akabinde şevketlü kerâmetlü kudretli padişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerinin serir-i saltanatlarında dâim ve a'dâ-yı bedhâhları üzerlerine her hâlde gâlib ve muzaffer olmaları da'vetine ve

⁵ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, İstanbul, 1977, 156.

⁶ Ziya Şakir, Mesnevinin “dakâyık ve gavâmızını bilen ve bunları şerh ve izâh eyliyen zevât” olarak tanımladığı Mesnevîhânlığı Mesnevî müderrisliği olarak gösterir. Bkz: Ziya Şakir, Hazreti Mevlânâ, İstanbul, 1943, 201. Ayrıca Mesnevîhânlık üzerine kısa bir okuma için bkz: M. Orhan Okay, “Osmanlı'da Mesnevîhânlık Geleneği ve Son Mesnevîhânlardan Tahurül-Mevlevî”, *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler*, I, (2-3 Mayıs, 20002, Konya), 2002, Konya, 309-314; Yetkin İlker Jandar, “Osmanlı'da Son Büyük Mesnevîhân Kuşağı”, *Kültür*, Kış, 2006, 5, 105.

⁷ Mesnevî ve Mesnevîhânlık hakkında derli toplu bir okuma için bkz: Semih Ceyhan, “Mesnevî”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 325-334.

sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râğibetu'l-müberrât ve'l-mesûbât devletlû inâyetlû Valide Sultan aliyetü'ş-şân Efendimiz Hazretlerinin dahi devâm-ı eyyâm-ı ömr ve devletleri ed'îyyesine müdâvemet ve muvâzebet edüp bu hizmet-i celîlesi mukâbelesinde gâllât-ı vakf-ı mezbûreden şeyh-i merkûm yevmi altmış akçe vazîfe ile imâret-i mezkûreden dahi yevmi iki çift fodula ve iki mükemmel ta'âma mutasarrîf ola ve yevm-i mezkûrlarda bâlâda tahrîr olunan dört aded zâviyeler dervîşânından Mesnevî-i Şerîf ta'limine ale'd-devâm hâzır ve mevcûd bulunan zevâta yevmi oniki akçe şâkirdlik vazîfesiyle şeyh-i mumâ ileyh ma'rifetiyle müsâvât vechi üzere tevzi' ve taksîm oluna ve mûmâ ileyh Şeyh Mehmed Galib Dede Efendi'den sonra meşihât-i ciheti nâ-ehle tevcîh olunmayub ancak zikirleri murûr eden dört aded Mevlevîhâne meşâyihinden kâimmakâm-ı müteveli ma'rifetiyle ledel-îmtihân âlim ve fâzıl ve Mesnevî-i Şerîfi tedris ve tâlime kangisi muktedir ise cihet-i mezkûre ol zâta tevcîh oluna.”

Mihrişah Sultan Vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Galata Mevlevîhanesi'nde şeyh olan meşhûr şair Şeyh Mehmet Gâlip Dede (ö.1799), salı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki gün dergahta Mesnevî takrîr edecektir. Yine bu dersleri sadece kendi tekkesindeki mürit ve muhibbânı değil, Kasımpaşa, Beşiktaş ve Yenikapı Mevlevîhanelerinden gelenler ile bu yolun içerisinde olmayan, ama Mesnevî okumak isteyen kabiliyet sâhibi kimseler de alabilecektir. Mehmet Gâlip Dede'nin irtihâlinde sonra da yerini dolduracak kişide öncelikli aranan husus, bu dersleri devam ettirebilecek bir salâhiyete sâhip olmasıdır. Keza Mesnevî okuyup, okutamayan kimseler “nâ-ehil” olarak nitelendirilmektedir. Arşiv kayıtları ve vakfiyeler, mesnevîhânlık açısından daha ayrıntılı bir tetkike tabi tutulduğunda daha ilginç tespitlere imkân vereceği aşikârdır. Burada mesnevîhânlığın, Mevlevî gelenekteki yerini göstermek bakımından bu belge zikredilmiştir. Bununla birlikte, zamanla Konya Âsitânesi'nde bulunan çelebiler, Mevlevî çilesi çıkarmış olsun olmasın kimi gerekçelerle bazı insanlara Mesnevîhânlık icazetleri vermişlerdir. Böylece mesnevîhânlık, icazetle ulaşılan bir makama dönüşmüştür.

Tâhirü'l-Mevlevî, hatıralarını yayınladığı esere Abdulhalim Çelebi'nin kendisine takdim ettiği mesnevîhânlık icazet-nâmesini almış ve nasıl mesnevîhân olduğunu izah etmiştir. Bu icazete göre, mesnevîhânlık icazeti her hangi bir kitabın takriri ve şerhine dönük izinden çok ötedir; aynı zamanda dedelik iznini de içerir. Mamafih bir örnek olması hasebiyle onun bahsi geçen icazet namesi burada zikredilebilir.

“Dâhil-i tarîkü'z-zevk ve vicdân sâlik-i meslek-i şevk ve'l-irfân, rûh-ı pür-fütûhum izzetlû Muhammed Tâhir el-Mevlevî Dede Efendi dâme feyzuhû tahiyât-ı vâfiye ve teslîmât-ı sâfiye iblâ'ıyle inhâ olunur ki fitrat-ı zâtiyyenize mevhibe-i Rabbânî ve tefikât-ı Samedânî

olan fazl u irfân-ı hakikiyyeniz icâbınca cedd-i emcedim kutbu arşu'l-hilâfe ve şems ü semâu'r-re'fe kûbletü'l-ârifin ve ka'betü't-tâifin sultânü'l-kâmilîn vâris-i ekmeli'l-mürselîn Cenâb-ı Mevlâna Celâleddîn 'azzemehullahu zikrûhû ve radiyallâhu 'anhu Efendimiz Hazretleri'ne ezeli ve ebedi intisâbla tarikat-ı aliyemize derkâr olan râbita ve teslimiyet ve kîdeminize binâen nisbeten ve tarikaten dâi-i fakire mevrûs ve mevhûb icâze üzerine mesnevîhânlarla mahsus olan destâr-ı şerîf misüllü kenârı açık destâr-ı şerîf sarmaya bu kere tarafımızdan destûr ve icâzet verilmiş olmakla mübârek ve resmî gece ve günlerde hâme-i fezâilinizi tâc-ı imâmedâr-ı evliyâu'llah ile tezyîn ve tenvîr eyliyesiz. Bakî vefkâna'llâhu ve iyyâküm ve'l-hamdüli'llahi ve selâmun 'alâ ibâdihî'llezîne'stafâ. Fî-Cemâziyevvel 1341

Câ-nişîn-i Hazret-i Mevlânâ Mesnevîhân
Eş-Şeyh el-Fakîr Abdülhalîm bin Hazret-i Mevlânâ⁸

Şu halde mesnevîhânlık, icazete bağlı ve ders takririni esas alan bir kurumdur. Oysa *Mesnevî* şârihleri de, yazarak bu takrir işini devam ettirmektedirler. Bu yüzden onların da şârih- mesnevîhân olarak nitelendirilmesi mümkündür. Mesela, her ne kadar bir mesnevîhân olarak nitelendirilmese de *Mesnevî*'nin ilk 748 beytini (I. Cilt 1-328, II.Cilt 329-748) şerhederek *Rûhu'l-Mesnevî* adıyla bir eser vücuda getiren İsmail Hakkı Bursevî (ö.1725)'yi bir mesnevîhân olarak görmek mümkündür. Nitekim Celveti yolunun önemli şahsiyetlerinden olan Bursevî, sadece *Rûhu'l-Mesnevî*'de değil, diğer eserlerinde de *Mesnevî*den yararlanmıştı. Hatta bu yolun pîri olan Üftâde (ö. 1580) rüyasında Mevlânâ'yı görmüş ve onun telkinleriyle Farsçasını geliştirerek sohbetlerinde *Mesnevî*'den bazı beyitler okumuştur⁹.

Mesnevî şârihi olarak ün kazanmış olan İsmâil-i Ankaravî, *Mesnevîhân*lığa dair şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Gerçek şudur ki *Mesnevî-i Şerîf* kitabını iyi bir şekilde bilen cehâlet ve gafletten kurtulur. *Mesnevî*'nin muhtevasıyla amel eden kimse, rabbânî âlimler ve Hak mürşidler mertebesine erer. Ancak *Mesnevî*'yi şuurlu bir biçimde bilmek, sadece şerhler vâsıtasıyla mümkün değildir. Mürşidi olmayan bir kimsenin de *Mesnevî*'den bildiğiyle amel etmesi bir netice vermez. *Mesnevî*'nin kâmil bir üstâddan öğrenilmesi ve mürşidin *Mesnevî* hakkında buyurdukları

⁸ Tahîru'l-Mevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, (Haz. A. Atilla Şentürk), İstanbul, 1991,70-71.

⁹ Bursevî'nin ve Celvetiyyenin Mevlevîlik ve *Mesnevî*yle ilgisini okumak için bkz: Ali Namlı, “İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik”, *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, XIV, (Ocak-Haziran, 2005), 439-453; İsmail Güleç, “Bursevî ve *Rûhu'l-Mesnevî*”, *Kültür*, Kış, 2006, 5, 113-8.

üzere amel edilmesi gerekir. O zaman kişi, *Mesnevî*'den bir ilim sâhibi olur; peygamberler ve velilerin ulaştıkları mertebe ve menzillere erer. Bu tarîkatta sülûk edenlerin, *Mesnevî*'deki ilmi ya şerhlerle ya bir kimseden okumakla ya da okuma yazma bilmiyor iseler yani ümmi iseler. Beyt:

Akl sâhiplerinin aklının yetmeyeceği ilmi,

Allah erlerinin ağızlarından kalbinizle alınız,

sözünün gereğince, ricâl mertebesinde olan azîzlerin ağızlarından dinlemekle almaları gerekir. Böylece câhil ve gâfil kalmasınlar. Tarîkattaki sülûkları onun bunun sözüne binâen olmasın. Zîrâ tarîkatta engeller pek çoktur. Ayrıca taklid ile kendilerini şeyh ve mürşid kabul ettirip, evliyâ sözleri söyleyen birçok düzme kişi vardır.¹⁰

Mesnevî ile hadisi buluşturduğu eserinde Ankaravî'den öğrendiğimiz kadarıyla, *Mesnevî* okumak, insanı cehaletten kurtararak peygamber ve velilerin ulaştıkları hakikate vâkıf kılar. Ancak bu yüceliğe, *Mesnevî*'nin “kâmil bir üstattan öğrenilmesi ve buyrulanlarla amel etmekle” erişilir. Tek başına okunan metin, satır aralarındaki hakikati görüp anlamaya imkan vermez. Bunun için *Mesnevî*'yi, “azizlerin ağızlarından dinlemekle almak” gerektir. Onun bu yaklaşımı, irfânî bilginin en doğru ve feyizli aktarım yolunun bir şeyi ehlinde duymak ve dinlemek anlayışından kaynaklanır. Bu anlayış, ehl-i hadisin, rivayet zinciri ve duyarak rivayet etme prensibinden kaynaklanıyor olsa gerektir. Böylece *Mesnevîhânlık* müessesesi, ilim ve kültür tarihimizde bir ilmi anlayışın izdüşümü olarak karşımıza çıkıyor.

Mesnevî takriri sadece bir bilgi ve görgü aktarımı değildir; aynı zamanda bir dil öğretimidir de. Nitekim Anadolu'da çokça okunan Hâfız'ın *Divânı* ve Sadî'nin *Bostan* ve *Gülîstan* gibi *Mesnevî*'nin de Farsça oluşu, Mevlevîlik ile birlikte bütün tarikat muhitlerinde bu dile karşı bir ilgi ve yakınlık uyandırmıştır. *Mesnevî*'yi okumak, okutmak, şerh etmek için Dârü'l-Mesnevî (*Mesnevîhâne*) adıyla müesseseler kurulmuştur. Bir nevi *Mesnevî* Enstitüsü olan bu merkezler yoluyla Farsça'nın yanında bir tasavvufî-edebeî zevk de cemiyete kazandırılmıştır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Osmanlı Arşivlerinde yaptığımız araştırmalarda, dârü'l-mesnevî adıyla anılan bir kurumun oluşmasına dönük düzenlenmiş her hangi bir vakfiyeye rastlamadık. Ancak bu, tasniflerin kâmilen tamamlanmasıyla daha da belirgin bir mâhiyet kazanacaktır. Fakat eldeki bilgiler, Mevlevî olmayanlara

¹⁰ İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf Mevlevî Erkânı Mesnevî Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi*, (Haz. Semih Ceyhan), İstanbul, 2001, 137.

Mesnevî okutmak için kurulan dârü'l-mesnevîlerin ilk defa XIX yüzyılda kurulduğu şekildedir. Günümüzde Mesnevîhâne Tekkesi olarak da anılan bu Dârü'l-Mesnevî, Murat Molla Tekkesi'nin üçüncü Postnişini, "Mesnevîhân-ı Şehir" diye de tanınan Mehmed Murad Efendi (ö. 1848)¹¹ tarafından 1844'te tesis edilmiştir. Mehmet Murat Efendi, aynı tekkenin ikinci postnişini olan Ahıskalı Seyyid Abdulhalim Efendi (ö. 1815)'nin oğludur. Döneminde İstanbul'un önde gelen *Mesnevî* şârihlerinden ve mesnevîhânlarından biri olarak tanınmış, bu tekkeyi de özellikle *Mesnevî* eğitimi vermek amacıyla kurmuştur. Tekkenin kuruluşundan önce, Üsküdar Vâlîde Sultân Câmîi vâizi olarak görev yaparken Hâlet Efendi'nin talebiyle Yenikapı Mevlevîhanesi'nde de *Mesnevî* okutmuştur. 1925'e kadar Nakşîbendî tarikatının denetiminde kalmış olan tekke kuruluş amacına uygun olarak, bir *Mesnevî* okulu gibi faaliyet göstermiştir¹². Hatta Cevdet Paşa'ya göre, Sultan Abdülaziz'in de hazır bulunduğu bir törenle açılmış olan bu tekke, âdetâ dârü'l-funûn gibi hizmet vermiştir¹³.

Dârü'l-mesnevîler, Mevlevîhanelerin dışında faaliyet göstermiş, tarikatlardan herhangi birine mensup olsun veya olmasın herkese açık olmuştur. Murat Molla Tekkesindeki özel derslere devam ederek Farsçasını geliştiren ve burada Mesnevîhânlık icazeti alan Cevdet Paşa'nın verdiği bilgiye göre, kendi döneminde iki meşhur *Mesnevîhâne* vardı. Biri kendisinin de devam ettiği, Fatih-Çarşamba'daki Mehmed Murad Efendi'nin tesis ettiği *Mesnevîhâne* Tekkesi'dir. Cevdet Paşa, Şeyhin Tekkesinin yanında inşâ ettirdiği Dârü'l-Mesnevî'nin özel misafirlerinin bulunduğunu, dönemin yerli ve yabancı devlet ve ilim adamlarının uğrak yeri bir ilim ve irfân mahfili olduğunu nakleder¹⁴. Mesnevîhânelerin ikincisi ise, Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin (ö. 1285/1869) Küçükmustafapaşa'daki *Mesnevîhânesi*dir. *Mesnevî*'ye vukûfiyeti dolayısıyla "Çelebi Hüsâmeddin-i Sâni" olarak da tanınan ve kendisine "Hâtîme-i *Mesnevîhânân*"¹⁵ unvanı da verilen Hüsâmeddin Efendi, daha sonra tekkesini Eyüp'e nakletmiş ve orada hem bir yandan sâliklere Nakşî yolunun esas ve erkânını telkin ederken, öte yandan da *Mesnevî* derslerine devam etmiştir¹⁶.

¹¹ Hayatına ilişkin kaynaklar ve değerlendirmeler için bkz: Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Yüzyıl), İstanbul, 2003, 279-282.

¹² M. Baha Tanman, "Mesnevîhane Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1994, 408-409; Tanman, "Mesnevîhâne Tekkesi", *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 334-336.

¹³ Cevdet, *Tezâkir:40-Tetimme*, (Haz. Cavid Baysun), Ankara, 1991,17; Hür Mahmut Yücer, age, 92.

¹⁴ Bu muhit için bkz: Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, (Haz. Metin Hasırcı), 42-52.

¹⁵ Bu nitelendirmeler için bkz: Ziya Şâkir, age, 199.

¹⁶ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13.

Yine Cevdet Paşa'nın verdiği bilgilere göre, Mesnevi dersleri camilerde de verilir olmuş, böylece ilk defa Mesnevihân Mehmet Esad Dede (ö. 1911), Fatih Câmii'nde *Mesnevî* okutmuştur. Eskişehir Mevlevihânesi şeyhi Hasan Hüsnü Dede'den hilâfet ve Mesnevihânlık icazeti almış olan Mehmed Es'ad Dede, hayatını, meraklılarına Farsça öğreterek *Mesnevî*, *Hafız Divânı* ve *Gülîstân* gibi klasik eserleri okutarak geçirmiştir. Son zamanlarına kadar da Fatih Camii'nde *Mesnevî-i Şerîf* ve bazı öğrencilerine de medresedeki hücrelerinde özel olarak çeşitli eserler okutmaya devam etmiştir.¹⁷ Onunla birlikte *Mesnevî* derslerinden daha geniş halk kesimleri de yararlanmaya başlamıştır. Yenikapı Mevlevihanesi'nin son mesnevihânı olarak kabul edilen Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951)¹⁸, Ahmet Avni Konuk (ö.1938) ve Hüseyin Vassaf (ö.1929) ondan icazeti almışlardır. Mehmet Esad Efendi'nin vefatından sonra, Fatih camiinde Mesnevi okutma görevini Karahisarlı Ahmet Efendi (ö. 1923)¹⁹ sürdürmüştür. Karahisarlı Ahmet'in vefatından sonra ise, 1923-1925 yılları arasında burada *Mesnevî* okutma görevi Tâhirü'l-Mevlevîye verilmiştir. 1948'den itibaren Süleymaniye ve daha sonra Laleli Camii'nde vefatına kadar *Mesnevîhânlık* görevini yürütmüştür²⁰. Kezâ Bâyezid Camii ve Üsküdar'daki Sultan Mustafa Camii'nde de Ahmed Remzî Dede (ö. 1944) *Mesnevî* okutmuştur²¹. Hasan Ünsî (ö.1761) Ayasofya'da²², Nakşî gelenekten gelen Erzurumlu Abdürrezzak İlmî Efendi (ö.1907)²³ de Sünbül Efendi, Koca Mustafa Paşa ve Bayezid câmilerinde *Mesnevî* dersleri vermiştir²⁴.

Tâhirü'l-Mevlevî, Karahisarlı Ahmet Efendi'den bahsederken mesnevîhânların nasıl *Mesnevî* okutmaları gerektiğine ilişkin bazı bilgiler verir. O, Ahmet Efendinin *Mesnevî* derslerini vesile edinip va'z u nasihat yaptığını söyleyerek, esas olanın metindeki incelikleri

¹⁷ Hüseyin Vassâf, *Es'adnâme*, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa Bl. 3287/1293, vr. 40, İbnül-Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, Haz. M. Cunbur, Ankara, 1999, 493.

¹⁸ Bkz: Tahiru'l-Mevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım*, 178.

¹⁹ Hakkında bkz: Tahiru'l-Mevlevî, age, ,70-71.

²⁰ Şefik Can, "Yenikapı Mevlevihânesinin En Son Mesnevîhânı Tahirü'l-Mevlevî", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi: II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mesnevîhâneler Kongresi Tebliğler Özel Sayısı*, II (2), Mayıs, 1996, Konya, 98.

²¹ Hasibe Mazioğlu, "Akyürek, Ahmed Remzi", *DİA*, II, İstanbul, 1989, 304; Yücer, 91.

²² Hakkında bkz: Ünsî Hasan Şabânî, *Divân-ı İlâhiyât*, (Haz. M. Tatcı) İstanbul 2004; *Kelâm-ı Aziz-Tasavvufî İncelikler*, (Haz. M. Tatcı-C. Kurnaz), Ankara 2001; İbrahim Hâs, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, (Haz. M. Tatcı), Ankara 2002.

²³ Osmâzâde Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, II, (Haz. M. Akkuş- A. Yılmaz), İstanbul 2006, 295; İbnül-Emin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, II, (Haz. M.K. Özgül), Ankara, 2000, 1023.

²⁴ Bu konuda ilk derli toplu bilgileri Vassaf'ın Divanı'ndan yola çıkarak veren kişi Mustafa Tatcı'dır. Bkz: Mustafa Tatcı, "Son Devir Mevlevîliği İçin Bir Kaynak: Hüseyin Vassaf Beyin Divânı", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Kültür Bakanlığı, (15-17 Aralık 2000), Ankara 2000, 231-270.

anlamak ve anlatmak olduğuna işaret eder. Der ki, “*Mesnevî-i Şerîf takrîri ile ale’l-ittlak va’z arasında epeyce fark vardır. Mesnevî ders olarak okutulur ve tedris esnasında konuya ait güç anlaşılır yerlerin hal ve izahına çalışılır. Saded dışına çıkılmaz.*”²⁵

Bir Nakşî- Müceddidi Mesnevîhân Silsilesi

Mevlânâ, Nakşî çizgi içerisinde gelişen Müceddidi kolu da etkilemiştir. Bilhassa XVIII. yüzyıl sûfi şairlerinden olan Müceddidi Neccarzâde Mustafa Rıza Efendi (ö. 1746) ve onun muhitinde bulunan sûfilerle bu etki daha da gelişmiştir²⁶. Neccarzâde, Beşiktaş Mevlevîhanesi postnişini Mesnevîhân Mehmed Memiş Efendi (ö. 1723)’den *Mesnevî* okuyarak icazet almış ve tekkesinde *Mesnevî* okutmaya başlamıştır. Onun vesilesiyle irfâna uyanan Muhammed Âgâh (ö.1770) aynı neşveyi devam ettirerek bu yolda büyük bir çığır açan Mehmed Emin Kerkûkî (ö.1813)’yi yetiştirmiştir.

Aynı zamanda bir hattat olan Mehmed Emin-i Kerkûkî, Bursa’daki Eminiyye Tekkesi’nin kurucusudur. Nakşibendilikle Mevle-viliği buluşturan Mehmed Agâh Efendi’nin irfânî muhitinde bulunarak, her iki yolu da cem etmiştir. Eminiyye Tekkesi’nde, zikir ve âyinlerin yayınında *Mesnevî*’nin de okunduğu kaydedilmektedir. Böylece Kerkûkî’nin takipçileri Mevlevî kültürünü özümsemişlerdir. Dergâhta *Mesnevî*’nin başından sonuna kadar okunması, bir ortak dil ve ortak kültür inşâsı anlamına gelir²⁷. Esasen o dönemde Bursa’da Mevlevîhane vardır²⁸; Kerkûkî ailesi, bu Mevlevîhanenin postnişinleriyle de akrabalık tesis etmişlerdir.

Mehmet Emin Kerkûkî’nin Nakşilik-Mevlevilik yakınlaşmasına yaptığı katkı, halifesi Ali Behçet Efendi (ö.1822)’nin faaliyetleriyle

²⁵ Tahiru’l-Mevlevî, age, 70.

²⁶ Neccar-zâde’nin hayatı ve düşünceleri için bkz: Halil İbrahim Şimşek, “Mesnevîhân Bir Müceddidiye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza’nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, XIV (Ocak-Haziran, 2005), 159-178.

²⁷ Bu tekke ve Mehmet Emin Kerkûkî Efendi’nin ailesi hakkında önemli bir okuma için bkz: Banu Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul, 2000. Ayrıca bkz: Hasan Basri Öcalan, “Bursa’da Bir Mesnevîhân: Mehmed Emin Kerkûkî”, *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (19-21 Aralık 2001-Manisa), Manisa, 2002, 147-160; Mustafa Kara, “Mehmet Emin Kerkûkî ve Eminiyye Dergâhı”, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul, 2007, 18-23.

²⁸ Bursa Mevlevîhânesi için bkz: Banu Demirağ, “Mevlevîhânenin Açılan Kapı”, *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (19-21 Aralık 2001-Manisa), Manisa, 2002, 161-176; Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf Ve Tarikatlar*, İstanbul, 2004, 306. Ayrıca bkz: Mustafa Kara., *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar Teekkeler Şeyhler*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005, 87.

devam etmiştir²⁹. Ali Behçet Efendi, önce Afyon Mevlevî Dergâhı şeyhi Alâaddin Çelebi'nin huzurunda Mevlevî çilesini tamamlayarak sikke giymiştir. Daha sonra Bursa'ya gelerek burada Nakşîlik yolunun esaslarını Mehmet Emin Kerkûki'den almıştır. Bu bakımdan onun rûhânî yolculuğu, diğer pek çok Nakşî kökenli mesnevîhânların aksine, Mevlevîlikten Nakşîliğe doğru gerçekleşmiş ve her iki yolu da cem etmiştir. Dönemin padişahı II. Mahmud'un bizzat görevlendirmesiyle 1816 yılında Üsküdar'daki Selîmiye Nakşîbendi Dergâhı postnişinliğine tayin edilmiş ve burada tasavvufî hizmetlerinin yanında, *Mesnevî* ve *Mektûbât* da okutmuştur. Yetiştirdiği talebelerinden bir kısmı da postnişin oldukları dergahlarda Mesnevi okutmuşlardır. Bunlar:

1. Tahirağa Tekkesi postnişini İbrahim Hayrânî Efendi (ö.1844), bunun yerine geçen oğlu Mehmet Feyzullah Efendi (ö.1869) ve torunu Ali Behçet Efendi (ö.1878) mesnevîhânlık geleneğini sürdürmüşlerdir.
2. Unkapanı'nda Emir Buhari Tekkesi postnişini olarak bulunan Mehmet Rıfki Efendi (ö.1854)
3. Derûnî Mehmet Efendi Tekkesi postnişini Veliyeddin Efendi (ö.?)
4. Eyüp'te Şeyhülislam Tekkesi postnişini Ali Efendi (ö.1862) ve onun yerine geçen oğlu Mehmet Hasib Efendi (ö. 1891)

Mehmet Emin Kerkûki'nin İstanbul'daki ikinci bir halifesi de Hâtûniyye Tekkesi postnişini Hoca Hüsâmeddin Efendi (ö.1864)'dir. Hüsâmeddin Efendi, Selim Sırrı Efendi'nin vefatından sonra 1812 yılında burada postnişin olmuş ve vefatına kadar burayı adeta bir mesnevîhâne gibi değerlendirmiştir. Evvelce de ifade edildiği gibi, Hüsâmeddin Efendi'nin Nakşîlikten ziyâde Mevlevîliği daha belirgindir; rahle-i tedrisinden geçenler arasında Mesnevîhâne Tekkesi postnişinleri de vardır³⁰. Onun yetiştirdiği ünlü mesnevîhânlardan biri de Hasırzâde Şeyh Mehmed Elif Efendi'dir³¹. Burada belki dikkat çekilmesi gereken hususlardan birisi de şudur; Hatûniyye Tekkesi, daha çok hanımların devam ettiği hatta bir tür hanımlara dönük huzurevi hizmeti ifa eden bir tekkedir. Nitekim bu durumu *Mesnevî* ikliminden hanımların da yararlandığının işareti olarak görmek mümkündür.

Şu hususu açıkça belirtmekte yarar vardır: Mevlevîlerden başka, en çok Nakşîler mesnevîhân olarak hizmet görmüşlerdir. Bu

²⁹ Nihat Azamat, "Ali Behçet Efendi", *DİA*, II, İstanbul, 1989, 382.

³⁰ M. Baha Tanman, "Hatuniye Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1994, 20.

³¹ İbnül-Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 440-44.

Nakşî mesnevîhânlardan biri de evinde Farsça ve *Mesnevî* dersleri okutan Hoca Neş'et (ö.1807)'tir. Esasen Hoca Neş'et, hem Nakşibendilikten, hem de Mevlevîlikten hilafet almış olmakla birlikte, kendisini sadece bir Farsça hocası olarak göstermeyi başarmıştır. Vaktini haftada iki gün Farsça bir gün de *Mesnevî* okutarak geçiren Neş'et Efendi'nin sohbetlerine dönemin ünlü simalarının katıldığı rivayet edilir³². Onun rahle-i tedrisinden geçen en önemli şahsiyet, *Hüsn ü Aşk* şairi Mehmed Gâlip Dede'dir. Bu demektir ki, bazı âlim, ârif ve zarîf insanların konakları, sadece birer ilim ve edebiyat mahfili değil, aynı zamanda gayr-i resmî mesnevîhâne olarak da hizmet görmüştür.

Nakşîlerdeki *Mesnevî* ilgisinin temel sâikini ve mâhiyetini burada tahlil etme imkânına sahip değiliz. Burada bir hususa işaret etmek mümkün: Nakşî dergâhlarında *Mesnevî*'ye ilginin oluşmasında Mevlevî meşrep dervişlerin katkısı olmuştur. Mesela Aşçı İbrahim Dede, Erzincan'da sohbet meclislerine devam ederek Nakşî-Hâlidî yolunun esaslarını öğrendiği Terzi Babanın halifelerinden Fehim Efendi'den izin alarak, bu dergâha Kayseri Mevlevîhanesinden bir neyzen ve Konya Mevlevîhanesinden de evrâdhânın gelmesini sağlamıştır³³. Zirâ Aşçı İbrahim Dede, daha İstanbul'dayken Kasımpaşa Mevlevîhanesi postnişini Kadri Dede'yle birlikte Hâtûniyye Dergâhı şeyhi Hüsâmeddin Efendi'nin *Mesnevî* derslerine de devam etmiştir. Nitekim o, bu ilgisini görevi gereği ikâmet ettiği Erzincan'da bir Nakşî-Hâlidî muhîtin de dikkatlerine sunmuştur.

Sefîne'den Tespitler

Mevlevîlik, diğer tarikatlar içerisinde sadece Nakşîliğe etki etmiştir denilemez. Aksine Mevlevîliğin en kadim ilişki içerisinde bulunduğu irfânî muhît Bektâşîliktir. Bundan başka Gülşenîliğin ve Melâmîliğin de *Mesnevî* ortamından yararlandığı bilinen bir gerçektir³⁴. Hatta *Mesnevîhân* olarak da bilinen Hallac Baba Dergâhı postnişinlerinden Ahmet Ferid Efendi (ö. 1910) ile birlikte Sa'dilik ve Ömer Fuâdî (ö. 1636) ve takipçileriyle birlikte Halvetîlikte de Mevlânâ tesirinden söz edilebilir.

³² Vassâf, Sefîne, II, 96; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 91.

³³ Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dedenin Hatıraları*, (Haz. M. Koç-E. Tanrıverdi), İstanbul, 2006, I, XXIX.

³⁴ Mevlevîliğin diğer tarikatlarla olan ilgisi için bkz: Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983, 293-328; Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul, 2003, 425-436; İskender Rıza, "Kosova'daki Melami Tekkelerinde Mevlânâ'ya Ait Gelenekler", *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler*, 3-5 Mayıs 1987, Konya, 1988, 109-11.

Mesnevihân	Tarikatı	Sefine (cilt/sayfa)
Şeyh Muştâk-i Kâdirî	Kâdirî	I, 159
Şeyh Ken'an Bey	Rufâiyye	I, 264
Muhammed Elif Efendi	Sa'di	I, 446-7
Muhammed Vehbî Efendi	Sa'di	I, 467
Ferid Efendi	Sa'di	I, 471
Neccarzâde Şeyh Rıza	Nakşî	II, 164
Mehmed Emin Efendi	Nakşî	II, 179
Târihçi Başı-zâde Mehmed Ağâh Efendi	Nakşî	II, 186
Hoca neş'et Efendi	Nakşî	II, 188
Ali Behçet Efendi	Nakşî	II, 195
Şeyh Mustafa Vahyî	Nakşî	II, 203
H. Hasan Hüsameddin Ef.	Nakşî	II, 206
Mehmed Murad Efendi	Nakşî	II, 257
Abdurrezzak İlmî Efendi	Nakşî	II, 294-5
Şeyh Cemâleddin-i Afgâni	Nakşî	II, 412
Şeyh Üftâde	Celvetiyye	II, 577-8
Hafız Osman	Sünbûli	III, 432
İlmî Efendi	Sünbûli	III, 355
Sünbül Sinan Efendi	Sünbûli	III, 371
İbrahim Gülşeni	Gülşeni	III, 160
Mustafa Hilmi-i Sâfi Ef	Uşşâkî	IV, 337-9
Pegevi Mustafa Ef.	Uşşâkî	IV, 335
Muhammed Hazmî	Uşşâkî	IV, 363
Hasan Hüsameddin Ef.	Uşşâkî,	IV, 290
Hasan Ünsî Efendi	Şa'bânî	IV, 39
İsmâil Efendi	Şa'bânî	IV, 148
Ahmet Şükrü Efendi	Şa'bânî	IV, 159
Ahmet Sâfi	Ticâniyye	IV, 217

Mevlânâ'dan etkilenen ve Mevlevî kültüre katkısı olan şahsiyetlerden birisi de Kasımpaşa Uşşakî Tekkesi'nin postnişini meşhur müellif Hüseyin Vassaf (ö.1929)tır³⁵. Bir Uşşakî olarak Selanikli

³⁵ Hüseyin Vassaf'ın Mevlevî kültürüne katkıları için bkz: Mustafa Tatcı, "Son Devir Mevlevîliği İçin Bir Kaynak: Hüseyin Vassaf Beyin Divânı", *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Ankara 2000, 231-270.

Mehmet Es'ad Dede'nin derslerine devam ederek mesnevihânlık icazeti alan Hüseyin Vassaf, araştırmaları sırasında Mevlânâ'nın ve devrinin Mevlevî büyüklerinin eser ve görüşlerinden de sıkça yararlanır. Ayrıca Mehmed Es'ad Dede'yle ilgili *Es'adnâme* adlı bir de eser kaleme almış olan Vassaf, Ahmed Remzî Dede hakkında da *Remzînâme*'yi hazırlamıştır³⁶. Onun *Sefîne-i Evliyâ* isimli eseri mesnevihânlar ve içinde buldukları irfânî muhit açısından taranmış ve 1 Kadiri, 1. Rufâî, 3 Sa'dî, 10 Nakşî, 1 Gülşenî, 1 Celvetî, 3 Sünbülî, 4 Uşşâkî, 3 Şa'bânî ve 1 de Ticânî *Mesnevihân* tespit edilmiştir. Bunlar *Sefîne*'deki yerleriyle birlikte tablo haline dönüştürülebilir³⁷.

Bu tablo içerisine, makalenin muhtevası gözünde bulundularak, Mevlevî gelenekten gelen mesnevihânlar alınmamıştır. Bu tespit, dîni-sosyal ve kültürel tarihin diğer kaynaklarından da yararlanarak daha da geliştirilebilir. Fakat bu haliyle de *Mesnevî*'nin Türk irfân hayatına katkısını açıkça ortaya koymaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Evvela Mevlânâ, gerek şahsiyeti ve gerekse düşünceleriyle oluşan Mevlevî gelenekle Türk irfân hayatını besleyen önemli bir kaynaktır. Bu kaynak, *Mesnevihânlık* müessesisiyle diğer irfânî muhitleri de kuşatmıştır. Esasen bu etki sadece Anadolu'da görülmez; *Mesnevî*, aynı zamanda Rumeli'deki sûfi çevrelerin de başucu kitabıdır. Mesela Saray-Bosna'da, ilk defa kendisi de bir şair ve müellif olan Beyazıdağazâde Derviş Paşa (ö.1603), kurduğu vakfın şartnamesine Mesnevi tedrisini de eklemiştir³⁸. Böylece Rumeli'nde de *Mesnevihânlık* müessesesi oluşmuştur. Bütün bu etki alanını ve bu müessesenin tarihi köklerini ortaya koymak için, uzun soluklu arşiv taramalarına gerek vardır. Bilhassa vakıf şartnâmelerinin Derviş Paşanın açtığı çığırda burada pek çok mesnevihânın yetiştiği söylenebilir.

Aynı şekilde, Osmanlı Arşivlerinde *Mesnevihânlara* maaş bağlanması³⁹, kurdukları tekke ve zaviyelerin ihtiyaçlarını

³⁶ Hasibe Mazioğlu, "Ahmet Remzi Akyürek, Remzi Dede", *I. Millî Mevlânâ Kongresi*, 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986, 239 vd.; Mazioğlu, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987, 1.

³⁷ Bu tablo, *Sefîne* (I-V, Haz. M. Akuş-A. Yılmaz, İstanbul, 2006)'nin yeni baskısı esas alınarak hazırlanmıştır.

³⁸ Salih Tarko, "Sarayev'o'da Mesnevi Dersleri ve Mesnevihânlar Üzerine", *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler*, 144.

³⁹ Mesela Mesnevihân Buharalı Şeyh Abdülhamid Efendi'nin maaşına zam yapılması meselesi kayda geçmiştir.
<http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

karşılanması⁴⁰, yolculuğa çıkmaları halinde uğradıkları yerlerde yardımcı olunması için güzergah üzerindeki valilere tezkiye mektuplarının yazılması⁴¹, yayınlacakları kitaplara izin verilmesi⁴² ve siyasetle ilgili olanlarla münasebetlere dönük önemli malzemeler vardır⁴³. Nitekim Mevlevîlikten bağımsız olarak *Mesnevî* etrafında *Mesnevîhânlık* adıyla bir kavram sosyal ve kültürel tarihe kazandırılmıştır. Dolayısıyla bir sosyal kişiliği temsil etmesi bakımından *Mesnevîhânın* gündelik hayat içerisinde karşılaştığı durumlara dönük incelemelerin yapılması gerekmektedir.

Görüldüğü kadarıyla *Mesnevîhânlık*, Mevlevîliğin dışındaki muhitlerde, 18 yüzyılın son çeyreğinde gelişme göstermiştir. Bilhassa meşhur *Mesnevîhânlar Nakşiler* arasından çıkmıştır. Bu durum, *Mesnevî* ekseninde farklı muhitleri bir araya getirmiştir; 16-17 yüzyıllarda cerayan eden, tekke-medrese çatışmaları da hatırlanırsa, tekkenin derlenip toparlandığı, aradaki ayrılık ve husûmetleri gidermek için yeni buluşma zeminleri oluşturduğu şeklinde de değerlendirilebilir. Nihayet Mevlânâ, bu dönemlerde de güncelliğini korumuş ve Türk irfân hayatını etkilemeye devam etmiştir.

Kaynakça

Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1977.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983.

Ali Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî'ye Göre Mevlânâ ve Mevlevîlik", *Tasavvuf, Mevlânâ Özel Sayısı*, XIV (Ocak-Haziran, 2005), 439-453.

⁴⁰ Mesela *Mesnevîhân-ı şehîr* Hacı Hüsameddin Efendi'nin zaviyesine taamiye tahsisi, *Mesnevîhân* Hacı Hüsameddin Efendi'nin Eyüb civarında yeniden inşa edilen zaviyesine ve bunun için sadaka olarak Lapseki'nin Çardak köyü mahsulatının tevcih buyrulmasına dair Maliye Nezareti'ne tezkire yayınlanmıştır. Bkz: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

⁴¹ Mesela "Mücavereten Cidde'ye gitmekte olan Nakşibendi Tarikati'nden *Mesnevîhân* Ali Efendi ve çocuklarına yolda gereken yardımın gösterilmesi ve hınta tahsis edilmesi." Bkz: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

⁴² *Mesnevîhân* Hüssam Efendi hankahı postnişini Şeyh Mustafa ve Hasbi Efendi'nin telif ettiği *Sayhatü'z-zakîrin* risalesinin basılmasına izin verilmiştir. Bkz: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

⁴³ Bu meyanda ilginç bir konu vardır. Şöyle ki, Fatih Camii *mesnevîhân*larından Şeyh Süleyman Memduh, Maarif Meclisi Azalığı'na tayini hususunda almış olduğu vaad yerine getirilmediği için Cenevre'ye gidip muhalif neşriyatta bulunmaya karar vermiştir. Bunun için Atina'ya kaçmış, ancak geri dönmeye karar vermiştir. Onun Dersaadet'e dönmesine müsaade olunması talebine dair Atina Sefareti'ne bir izin tezkiresi yazılmıştır. Bkz: <http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/>

- Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dedenin Hatıraları*, (Haz. M. Koç-E. Tanrıverdi), İstanbul, 2006, I, XXIX.
- Banu Demirağ, “Mevlevîhânededen Açılan Kapı”, *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (19-21 Aralık 2001-Manisa), Manisa, 2002, 161-176.
- Banu Demirağ, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul, 2000. Ayrıca bkz: Hasan Basri Öcalan, “Bursa’da Bir Mesnevîhân: Mehmed Emin Kerkûkî”, *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (19-21 Aralık 2001-Manisa), Manisa, 2002, 147-160.
- Bilal Kemikli, “Mevlânâ, Mesnevî ve Edebî Geleneğimiz”, *Kültür*, Kış, 2006, Sayı 5, 62-5.
- Cevdet, *Tezakir:40-Tetimme*, (Haz. Cavid Baysun), Ankara, 1991.
- Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1989.
- Fatma Aliye, *Cevdet Paşa ve Zamanı*, (Haz. Metin Hasırcı), İstanbul, .
- Halil İbrahim Şimşek, “Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccârzâde Mustafa Rıza’nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri”, *Tasavvuf*, Mevlânâ Özel Sayısı, XIV (Ocak-Haziran, 2005), 159-178.
- Hasibe Mazioğlu, “Ahmet Remzi Akyürek, Remzi Dede”, *I. Millî Mevlânâ Kongresi*, 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986, 239.
- Hasibe Mazioğlu, “Akyürek, Ahmed Remzi”, *DİA*, II, İstanbul, 1989.
- Hasibe Mazioğlu, *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987.
- Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003.
- Hüseyin Vassâf, *Es’adnâme*, Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa Bl. 3287/1293.
- İbnül-Emin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, Haz. M. Cunbur, Ankara, 1999.
- İbrahim Hâs, *Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî*, (Haz. M. Tatcı), Ankara 2002.
- İskender Rıza, “Kosova’daki Melami Tekkelerinde Mevlânâ’ya Ait Gelenekler”, *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler*, 3-5 Mayıs 1987, Konya, 1988, 109-11.
- İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf Mevlevî Erkânı Mesnevî Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi*, (Haz. Semih Ceyhan), İstanbul, 2001.
- İsmail Güleç, “Bursevî ve Rûhu’l-Mesnevî”, *Kültür*, Kış, 2006, Sayı 5, 113-8.
- M. Baha Tanman, “Hatuniye Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1994, 20.

- M. Baha Tanman, “*Mesnevîhâne Tekkesi*”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 334-336.
- M. Baha Tanman, “*Mesnevîhane Tekkesi*”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, İstanbul, 1994, 408-409
- M. Orhan Okay, “Osmanlı’da Mesnevîhânlık Geleneği ve Son Mesnevîhânlardan Tahurül-Mevlevî”, *X. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler*, I, (2-3 Mayıs, 20002, Konya), 2002, Konya, 309-314.
- Mustafa Kara, “Mehmet Emin Kerkûkî ve Eminiyye Dergâhı”, *Manolya Ağacının Kökleri*, İstanbul, 2007, 18-23.
- Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf Ve Tarikatler*, İstanbul, 2004.
- Mustafa Kara., *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar Tekkeler Şeyhler*, Dergâh Yay., İstanbul, 2005.
- Mustafa Tatçı, “Son Devir Mevlevîliği İçin Bir Kaynak: Hüseyin Vassaf Beyin Divânı”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni*, Kültür Bakanlığı, (15-17 Aralık 2000), Ankara 2000, 231-270.
- Nihat Azamat, “Ali Behçet Efendi”, *DİA*, II, İstanbul, 1989, 382.
- Nilgün Açık Önkaş, “Klasik Türk Şiirinde Mevlânâ Etkisi”, *Kültür*, Kış, 2006, Sayı 5, 70-7.
- Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I, İstanbul, 1977.
- Osmâzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I-V, (Haz. M. Akkuş- A. Yılmaz), İstanbul 2006.
- Salih Tarko, “Sarayevo’da Mesnevi Dersleri ve Mesnevîhânlık Üzerine”, *1. Milletlerarası Mevlâna Kongresi Tebliğler*, 3-5 Mayıs 1987, Konya, 1988 144.
- Semih Ceyhan, “Mesnevi”, *DİA*, XXIX, Ankara, 2004, 325-334.
- Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul, 2003.
- Şefik Can, “Yenikapı Mevlevîhânesinin En Son Mesnevîhânı Tahirül-Mevlevî”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi: II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevîhâneler Kongresi Tebliğler Özel Sayısı*, II (2), Mayıs, 1996, Konya, 98.
- Tahirül-Mevlevî, *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, (Haz. A. Atilla Şentürk), İstanbul, 1991.
- Ünsî Hasan Şabânî, *Divân-ı İlâhiyât*, (Haz. M. Tatçı) İstanbul 2004
- Ünsî Hasan Şabânî, *Kelâm-ı Aziz-Tasavvufî İncelikler*, (Haz. M. Tatçı- C. Kurnaz), Ankara 2001.
- Yetkin İlker Jandar, “Osmanlı’da Son Büyük Mesnevîhân Kuşağı”, *Kültür*, Kış, 2006, Sayı 5, 105.
- Ziya Şakir, *Hazreti Mevlânâ*, İstanbul, 1943.